

פסח כ"קרבן ה"

פרשת הפסח בספר במדבר (ט', א-יד) כעיצוב מחודש של קורבן הפסח

פרשת הפסח בספר במדבר (ט', א-יד) היא בעלת מבנה ברור המחולק לשלוש פסקאות לפי תוכן: הפיסקה הראשונה (א-ה) מכילה ציווי על חוק הפסח "במועדו" (להלן: פסח ראשון, בהקבלה ל"פסח שני" שבפיסקה השלישית) וביצוע ציווי זה על ידי בני ישראל. הפיסקה השנייה (ו-ח) מתארת את תלונת הטמאים שלא יכלו לעשות את הפסח במועדו ואת תשובת משה לתלונתם. הפיסקה השלישית (ט-יד) מכילה את התשובה האלוהית לתלונת הטמאים: חוק הפסח השני ועונש על אי-ביצוע החוק.¹

על פי מבנה זה, הפיסקה השנייה מגשרת בין שני החוקים - זה שלפניה (פסח ראשון) וזה שלאחריה (פסח שני). תלונת הטמאים נוצרה מאי יכולתם להשתתף בביצוע החוק שבפיסקה הראשונה, והזמינה את החוק שבפיסקה השנייה שבא לפתור את בעיית הטמאים.² בהתאם לכך, שונה פיסקה זו מהפיסקאות שלפניה ולשאחריה. הפיסקה הראשונה והפיסקה השלישית

* לאחר כתיבת המאמר נחשפתי להרצאה של פרופ' מרדכי סבתו בנושא "עיון בפרשת פסח שני" (הקלטת ההרצאה ניתנת להאזנה ולהורדה באתר התנ"ך של מכללת הרצוג) ושמתחיל להיווכח כי בכמה נקודות כיוונתי לדעתו. עם זאת, קיימים גם הבדלים בניתוח הפרשה ומשמעותה, ואיני שותף למסקנתו. תודה מעומק לב לד"ר יואב ברזלי על הכוונה, עצה וביקורת מקדמת במאור פנים. כל ההפניות לפסוקים ללא ציון הספר והפרק, הינן לפסוקים במדבר ט'.

1 כך אצל י' אבישור וי' מילגרום (עורכים), **במדבר** (עולם התנ"ך), תל אביב 1997, עמ' 60. זאת בניגוד לי' ליכט, **פירוש על ספר במדבר** [א-י], ירושלים תשמ"ה, עמ' 134, שכתב: "פרשתנו עשויה משני רכיבים: (א) סיפור המעשה שהביא לחקיקה המשלימה (ט-8); (ב) החוק המשלים עצמו (9-14)". תיאור זה של מבנה היחידה מחמיץ את ההבדל התוכני והסגנוני שבין הפיסקה הראשונה שמכילה ציווי וביצוע ומקבילה בסגנונה לפרשיות נוספות במקרא - לדוגמה: בראשית ו', יג-כב; שמות ז', א-ו ועוד, ובפרט שמות י"ב, א-כח - ובין הפיסקה השנייה המתארת דו-שיח אמוציונלי מצד הטמאים והיערות של משה לטענתם. עוד על מבנה הפיסקה הראשונה ראו: ש' שבל, **חוק וסיפורת בארבעה סיפורי שאלות בתורה: ו' כד 10-23; במ' ט 1-14; טו 36-32; כז 1-11**, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ו, עמ' 79-80.

2 ראו: שבל (לעיל, הערה 1) עמ' 87-88.

עוסקות בחוקים – ציווי וביצוע. לעומת זאת הפיסקה האמצעית מתארת דו־שיח בין הטמאים ומשה ואינה מכילה חוקים.

במאמר זה אבקש לדון בשאלה האם חוק הפסח הראשון במדבר ט' (פסוקים א-ה) אינו אלא הקדמה לחוק הפסח השני או שהוא מבטא התייחסות ייחודית לקורבן הפסח שאינה נמצאת בפרשת הפסח בספר שמות.³ לשם כך אבחן את פרשת הפסח בספר במדבר, אעמוד על מוטיבים ייחודיים המופיעים בה, אצביע על קשיים וחספוסים בפרשה זו ואשווה אותה לפרשת הפסח בספר שמות פרק י"ב.

3 הטענה שחוק הפסח הראשון נכתב כהקדמה לחוק הפסח השני, הוצעה בדרך כלל כפתרון לבעיה הכרונולוגית בספר במדבר: תאריך הציווי על חוק הפסח "בְּשָׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְצֵאתְךָ מִצְרָיִם בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לְאֶמְרָה" (פסוק א) אינו תואם את הסדר הכרונולוגי של המאורעות, שהרי ספר במדבר פותח בתאריך מאוחר "וַיֵּדְבַר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינַי בְּאֹהֶל מוֹעֵד בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּשָׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְצֵאתְךָ מִצְרָיִם לְאֶמְרָה" (א', א). לרוב, הופעל על בעיה זו הכלל "אין מוקדם ומאוחר בתורה". ראו: ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא סד, מהד' כהנא עמ' 157; בבלי פסחים ו ע"ב; רש"י לפסוק א. גם רמב"ן שמציג בכמה מקומות בפירושו לתורה את גישתו שהתורה כתובה לפי סדר כרונולוגי, מודה שבמקרה כזה שהתאריכים מצוינים במפורש, אין מנוס משימוש בכלל "אין מוקדם ומאוחר בתורה". ראו רמב"ן לויקרא ט"ז, א-ב; במדבר ט"ז, א. וראו עוד: ל' גוטליב, **יש סדר למקרא: חז"ל ופרשני ימי הביניים על מוקדם ומאוחר בתורה**, ירושלים-רמת גן תשס"ה, עמ' 22, 324-325. לתשובות שונות על השאלה מדוע נדחתה פרשת הפסח ממקומה ונכתבה שלא לפי הסדר הכרונולוגי של המאורעות, ראו: **אוצר מפרשי התורה** במדבר א, ירושלים תשפ"א, עמ' 266-265. בהקשר של מאמר זה ראויים לתשומת לב דברי רמב"ן בפירושו לפסוק א: "וטעם האיחור הזה היה, כי כאשר בא הספר הזה הרביעי להזכיר המצוות שנצטוו ישראל במדבר סיני לשעתם, רצה להשלים ענין אהל מועד ותקונו כל ימי המדבר... ואחרי כן שב להזכיר אזהרה שהזהיר אותם, שלא ישכחו מצות הפסח". ניתן להציע, כהוספה על דברי רמב"ן, שלאחר שהסתיים תיאור הקמת המשכן, חנוכתו והקדשת הלויים לעבודת המשכן, מן הראוי לציין את עשיית הפסח כקורבן הברית המתחדשת סביב המשכן. תודה לד"ר יואב ברזלי על הצעה זו.

לעומת זאת, יש שטענו כי פרשה זו נכתבה במקומה. בעיית התאריך המוקדם נפתרת לפי דעה זו באמצעות ההנחה שעיקרה של הפרשה הוא חוק הפסח השני. חוק הפסח הראשון הכתוב בפרשה ושאליו מתייחס התאריך המוקדם, אינו אלא הקדמה שנכתבה לצורך הזכרת הבעיה של האנשים הטמאים שלא יכלו לעשות את הפסח, בעיה שכתוצאה ממנה התחדש חוק הפסח השני. אם כן, מיקום הפרשה נקבע על פי עיקרה והוא חוק הפסח השני שנעשה בארבעה עשר לחודש השני. ראו: אברבנאל לבמדבר פרק ט'; ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 2, 137; י"צ מושקוביץ, **במדבר** (דעת מקרא), ירושלים תשמ"ח, עמ' צו-צז; ש' פלדמן, 'סדר וטעם בפסוקי התראת מכת בכורות ופרשת החודש', **מוריה** תלג-תלה, תשע"ט, עמ' תי-תיא. גם א' ארליך, **מקרא כפשוטו** א', ברלין 1899, עמ' 253, כותב בלי להתייחס לבעיית המיקום: "ובאמת אין צורך לדבור הזה כאן בשביל הפסח הקרב במועדו, ולא נזכר כי אם ליתן מקום לומר ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם וגו', שמתוך המאורע ההוא נתגלגל הדבר ונתנו דיני פסח שני". דיון נוסף על הגישה הרוואה בחוק הפסח הראשון הקדמה בלבד לחוק הפסח השני, ראו אצל שבל (לעיל, הערה 1), עמ' 101.

א. קשיים בפרשת הפסח בספר במדבר

הצורך בציווי לעשות את הפסח במדבר

השאלה הראשונה המתעוררת בקריאת פרשת הפסח בספר במדבר היא: מדוע יש צורך בציווי על הקרבת קורבן הפסח לאחר שבספר שמות נאמר ציווי על הקרבת הפסח לדורות? בשמות י"ב, כד נאמר: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה לְחֹק לְךָ וּלְבְנֶיךָ עַד עוֹלָם", ואם כן, הציווי שנאמר "בְּמִדְבַר סִינַי בְּשָׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" מיותר.

על שאלה זו עמדו כמה מפרשני ימי הביניים. רשב"ם לפסוק ב כתב על כך: "לפי שפסח מצרים לא נהג אלא יום אחד ולא היה כשאר קרבנות, עתה, כשנבנה המשכן, הוצרך לצות שיעשוהו כעיקר מצותו לדורות, ולא כפסח מצרים". לדבריו, עיקר הציווי נועד להבדיל בין חג הפסח שנהג במצרים יום אחד בלבד ואילו לדורות הוא מתפרש על שבעה ימים.⁴ לפיכך נצרך ציווי מיוחד להורות על שינוי זה בין חג הפסח שנהג במצרים ובין חג הפסח כפי שהוא עתיד לנהוג מעתה והלאה. דברי רשב"ם קשים, שכן בציווי זה לא נזכר כלל חג של שבעה ימים. אדרבה, אם נבקש לדייק מחוק זה בספר במדבר מה מספר הימים שיש לחגוג את הפסח, התשובה תהיה: יום אחד בלבד, כפסח מצרים ולא כפסח דורות. יתרה מכך, ההבדל בין פסח מצרים ופסח דורות איננו נוגע למצוות הקרבת קורבן הפסח ואכילתו הנוהגות בארבעה עשר בניסן בין הערביים (הקרבה) וליל חמישה עשר בניסן (אכילה), אלא למצוות אכילת מצה ואיסור אכילת חמץ; ואילו בחוק זה לא הוזכרו במפורש מצוות אכילת מצה ואיסור אכילת חמץ.⁵

אומנם ראב"ע לבמדבר ח', כו ורמב"ן לפסוק א העירו כי בפרשת הפסח בספר שמות ישנה הסתייגות מהקרבת הפסח לדורות, שמשמע ממנה שמצווה זו חלה בארץ ישראל בלבד. כך נאמר שם: "וְהָיָה כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֵּן ה' לְכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת" (שמות י"ב, כה), "וְהָיָה כִּי יִבְיֵאֵךְ ה' אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי... וְעִבַדְתָּ אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה"

4 בנוסף כותב רשב"ם שפסח מצרים "לא היה כשאר קרבנות". כוונתו שתומה וניתן היה לפרש שפסח מצרים שונה בזמן אכילתו משאר הקרבנות. אלא שרשב"ם מנגיד את פסח מצרים בפרט זה לפסח דורות, והרי בפרט זה של זמן אכילת הפסח אין שינוי בין פסח מצרים לפסח דורות. ייתכן שכוונת רשב"ם שבפסח מצרים לא הייתה הקטרה וזריקת דם על המזבח, בשונה מפסח דורות. אם כן, רשב"ם מציין שני הבדלים בין פסח מצרים לפסח דורות: פסח מצרים נהג יום אחד בלי חג שבעת ימים בשונה מפסח דורות שנצמד אליו חג שבעת ימים; ועוד, פסח מצרים לא הוקטר על המזבח ודמו לא נזרק על המשבח, בשונה מפסח דורות. ראו גם בספר **קרבן שמואל** לר' שלמה זלמן אשכנזי, (פרנקפורט דאודר תפ"ז) דף נ ע"א שכתב אפשרויות נוספות בביאור דברי רשב"ם.

5 אם כי ייתכן שהם כלולים במשפט "כָּכָל חֻקְתָּיו וְכָכָל מִשְׁפָּטָיו תַּעֲשֶׂוּ אוֹתוֹ" (פסוק ג).

(שם י"ג, ה).⁶ אם כן, כל עוד לא באו אל הארץ אינם מצווים בהקרבת הפסח, לולי הציווי המפורש שנאמר כאן.⁷

על פי ביאור זה ניתן להבין את ההדגשה על המקום שבו נאמר ציווי זה: "במדבר סיני", שכן זוהי ההצדקה לקיומו של הציווי. אילו היו בני ישראל באים אל הארץ לא היה צורך בציווי זה, שהרי הציווי על הקרבת פסח לדורות נאמר כבר בשמות י"ב.

אך מעתה שומה עלינו להבין: מה נשתנה בין חוק הפסח שבספר שמות ובין חוק הפסח שבספר במדבר? מדוע בחוק הפסח שבספר שמות נקבע כי "העבדה הזאת" תתקיים ב"ארץ הכנעני" בלבד ואילו בספר במדבר מתברר לנו קיומו של ציווי על הקרבת קורבן הפסח טרם הגיעם אל הארץ?

נראה כי בשעה שנאמר הציווי על הפסח בספר שמות, לא היו אמורים בני ישראל לעשות פסח בהיותם בדרך לארץ כנען, אלא לאחר הגיעם אליה בלבד. בתקופה שבין יציאת מצרים ובין ה"שְׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְיִצְאֵתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן", השתנה מצבו של העם והוא נדרש לעשות את הפסח במדבר, אף שטרם הגיע לארץ כנען. על האירוע ששינה את מצבו של העם ועל משמעות שינוי זה, אעמוד להלן.

על פי עיקרון זה שעשיית הפסח במדבר הייתה חידוש שלא היה ידוע קודם לכן, ניתן להבין את ההדגשה – המיותרת לכאורה – של מקום עשיית הפסח בתיאור הביצוע: "וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּרִאשׁוֹן בְּאֶרְבֶּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בֵּין הָעֲרֵבִים בְּמִדְבַּר סִינַי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה בְּן עֲשָׂר וּשְׁנָיִם יְשָׁרָאֵל" (פסוק ה). ציון המקום "במדבר סיני" מיותר, שהרי ברור לקורא שבני ישראל

6 כך גם למדו חז"ל: "דתנא דבי ר' ישמעאל: הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם, ופרט לך הכתוב באחד מהן לאחר ירושה וישיבה, אף כל לאחר ירושה וישיבה" (קידושין לז ע"ב). במכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא בא פרשה יב, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 39, נכתבה הלכה זו ביחס לעשיית הפסח, אך בקצרה: "והיה כי תבאו אל הארץ. תלה הכתוב לעבודה זו מביאתן לארץ ולהלן". וכן פירש ראב"ע בפירושו הקצר לשמות י"ג, ה: "כי הנה מועד הפסח תלוי בבוא אל הארץ. והטעם, כי אנשי המדבר לא צוו לשמור המועדים".

7 לדברי רמב"ן אין שוני מהותי בין מצוות הפסח בספר שמות למצוות הפסח בספר במדבר, ואם כן יש לשאול: מדוע נצטוו עתה להקריב קורבן פסח, קודם שבאו לארץ? על כך משיב רמב"ן: "ועכשו רצה הקדוש ברוך הוא וצוה שיעשו אותו, כדי שתהיה זכר גאולתם והנסים שנעשו להם ולאבותיהם נעתק להם מן האבות הרואים (ע"פ במדבר י"ד, כב) לבניהם, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחר (ע"פ יואל א', ג). והנה אמר תחלה "והיה כי תבאו אל הארץ..." (שמות י"ב, כה) – לומר שאין מצוה זו נוהגת בחוצה לארץ לדורות, ועכשו צוה שיהגו בה במדבר". לא ברור מדבריו מה נשתנה בין הציווי במצרים שהגביל את מצוות הפסח לארץ ישראל ובין הציווי בספר במדבר שראה ערך בהקרבת הפסח גם במדבר. ייתכן שעל פי התוכנית המקורית בני ישראל היו אמורים להיכנס לארץ כנען לפני החודש הראשון בשנה השנית ולעשות את הפסח בארץ, כפי שמציע מושקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' צז. וראו גם: הרב י"מ דביר, **פירוש הרמב"ן על התורה עם ביאור בית היין**, ירושלים תשס"א-תשס"ה, במדבר, עמ' סא. ראב"ע אינו מסביר את פשר השינוי בין הציווי בשמות לציווי במדבר אך הוא כותב בפירושו הארוך לשמות י"ב, כה: "שחיתת הפסח תלוייה בארץ. ואל יקשה עליך פסח הר סיני, כי מצוה עליונה היתה".

שוהים במדבר סיני, כפי שגם ציון בפסוק א' "וַיִּדְבֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַר סִינִי". ניתן לשער כי ציון המקום בא להדגיש את החידוש שבעשיית הפסח במדבר סיני, מחוץ לארץ כנען.⁸

התעלמות חוק הפסח בספר במדבר מזיכרון יציאת מצרים

יש להבחין בהתעלמות הפרשה מזיכרון יציאת מצרים והאירועים שקדמו לה. זאת בניגוד לחוק הפסח בספר שמות שעמד במפורש על הקשר בין עשיית הפסח ובין המאורע ההיסטורי שאירע במצרים בליל ט"ו בניסן:

וְהָיָה כִּי תֵבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֶּן ה' לְכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הָעֶבֶדָה הַזֹּאת: וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֵלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֶבֶדָה הַזֹּאת לָכֶם. וְאָמַרְתֶּם זִבְחַ פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל.⁹

התעלמות זו עשויה להתפרש כניסיון ליצוק תוכן חדש לעשיית הפסח. לא רק כזיכרון להצלת ישראל במצרים. לו היה הפסח העשוי במדבר בעל תוכן זהה לפסח שנעשה במצרים ושעתיד להיעשות בארץ כנען, היה מן הראוי להזכיר את המאורעות שלזכרם יש לעשות את הפסח. אך אם נפרש שלפסח שנעשה במדבר הייתה משמעות שונה, נוכל להבין את ההתעלמות כחלק מן המגמה להציג את הפסח באור אחר, שונה מזה שהיה מוכר לנו עד עתה.

8 בנוסף לשאלה על הצורך בציווי, יש לעמוד על סגנון הציווי "וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח בְּמוֹעֲדוֹ" (פסוק ב) החסר בתחילתו את הלשון השכיחה "דבר אל בני ישראל". על הערה זו עמדו כמה מן החוקרים והציעו פתרונות בסגנון ביקורתי על ידי הוספת מילים. לדוגמה, ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 137, כותב כי "אפשר שמשוהו נשמט מנוסח המסורה ואפשר שהכתוב נפגם באופן אחר". מילגרם ואבישור (לעיל, הערה 1), עמ' 62, מציעים הצעה קונקרטיית יותר: "... וזו תהיה צורתו הסופית של הפסוק: 'וידבר ה' אל משה... לאמר: דבר אל בני ישראל ויעשו את הפסח במועדו...'" לעומתם, ר"י אבן כספי לפסוקים א-ג ראה בפסוק ב כולו מעין כותרת לציווי המציינת את תכליתו, כאשר הציווי עצמו הוא פסוק ג לבדו. ראו גם: מושקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' צז-צח; ופירוש מקורי אצל: ארליך (לעיל, הערה 3), עמ' 253.

9 שמות י"ב, כה-כז. הקשר בין עשיית הפסח לדורות ובין המאורע ההיסטורי שאירע במצרים בליל ט"ו בניסן עולה גם מהאמור שם שם, יד: "וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לָכֶם לְזִכְרוֹן וְחֻגְתֶּם אֹתוֹ חַג לַה' לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּקְחֶנּוּ". כך גם מובן משמעו של הפסח בדרך כלל, לדוגמה אצל י"ש ליכט, ערך 'פסח', **אנציקלופדיה מקראית** ו, ירושלים תשמ"א, טור 514: "הפסח הוא הקרבן שעשו בני ישראל בצאתם ממצרים ושנצטוו לעשותו מדי שנה בשנה, זכר למאורע זה, בלילה שבין הארבעה עשר לחמישה עשר בניסן".

תלונת הטמאים המוצדקת על ידי הכינוי "קרבן ה"

בפיסקה השנייה של פרשת הפסח אנו קוראים את תלונת האנשים שהיו טמאים "וְלֹא יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא" (פסוק ו).¹⁰ אנשים אלו באו וטענו לפני משה¹¹ את הדברים הבאים: "אֲנַחְנוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם לָמָּה נִגְרַע לְבַלְתִּי הַקְּרִיב אֶת קֶרְבֶּן ה' בְּמַעַדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (פסוק ז). מתוך הדברים עולה בבירור כי החוק האוסר על טמאים להשתתף באכילת הזבח היה מוכר.¹² טענתם של הטמאים מבוססת על חשיבות הפסח, חשיבות הבאה לידי ביטוי גם בכינוי אותו הם מעניקים לזבח הפסח "קֶרְבֶּן ה'". כינוי זה מופיע בפרשה זו לראשונה, ולמעשה מופיע ביחס לפסח בפרשה זו בלבד מתוך כל אזכורי הפסח במקרא.¹³

מטענת הטמאים משתמע כי אי-השתתפות בעשיית הפסח במועדו עלולה להוציא אותם – בעיני עצמם או בעיני זולתם – מכלל "בני ישראל".¹⁴ תפיסה זו מובנת כאשר הפסח הוא "קרבן ה'", ובלשונו של הרב מרדכי ברויאר: "שונה אפוא קרבן הפסח משאר כל הקרבנות הקרבים בבית המקדש. שכל הקרבנות מבטאים הכרה או הרגשה הנובעת מן הקשר שבין

10 לזיהויים שונים של הטמאים, ראו: ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא סח, מהד' כהנא עמ' 162; סוכה כה ע"א-ע"ב. סיכום הדעות השונות בספרות חז"ל ובפרשנות המסורתית ראו אצל: הרב י' קופרמן, **נתעלמה ממנו הלכה: ההלכות שנתעלמו ממשה רבנו**, ירושלים תשס"ח, עמ' יז-כג.

11 בפסוק ו מתוארת קריבתם של הטמאים "לְפָנַי מִשֶּׁה וְלְפָנַי אֶהְרֶן" והיה מקום להבין שתלונתם הופנתה גם כלפי אהרן, אך בפסוק ז כתוב "וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים הַהֵמָּה אֵלָיו", ונראה שדיברו אל החשוב והבולט שבין משה ואהרן, הלוא הוא משה. כך נקט ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 138, בפשטות. וראו **משך חכמה** לפסוק זה.

12 ראו: ויקרא ז', כ-כא. ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 131, כותב על כך: "מובן מאליו הוא (בישראל של תקופת המקרא ובהרבה חברות אחרות) שאין הטמא יכול להשתתף בזבח". אומנם חזקוני לפסוק ז פירש את טענת הטמאים כמבוססת על אי-הכרת החוק האוסר על טמאים להשתתף בעשיית הפסח: "למה אין אנו רשאים לאכול קדשים בטומאה הרי אשתקד אכלנו הפסח במצרים אפילו בטומאה והטעם שעדיין לא הוזהרו".

13 בפרשת הפסח בספר שמות נכתב הביטוי "פסח הוא לה" (שמות י"ב, יא; כז) וכן "פסח לה". ביטויים אלו שונים מהכינוי "קרבן ה'". ל' השימוש המופיעה לפני שם ה' מציבה את ה' כיעד של הפסח, הפסח מיועד אל ה', אך אין זה כינוי של הפסח עצמו. כמו כן יש להעיר מהביטוי "קרבן אלהים" (ויקרא כ"ג, יד) המופיע ביחס למנחת העומר. תודה לחננאל נידרלנד על הפניית תשומת-הלב לביטויים אלו. הביטוי "קרבן ה'" מופיע פעם נוספת בקשר לשלל של מלחמת מדין: "וַיִּקְרַב אֶת קֶרְבֶּן ה' אִישׁ אֲשֶׁר מִצָּא כְלִי זָהָב אֲצַעְדָּהּ וְצִמִּיד טִבְעַת עִגְלִי וְכוּמָז לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵינוּ לְפָנַי ה'" (במדבר ל"א, נ). מופע זה זוקק דיון לעצמו.

14 ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 138, איננו מסכים להדגשת מועד עשיית הפסח בתלונת הטמאים: "התלונה האמתית של האנשים היתה, שלא יוכלו לעשות את הפסח בכלל; עצם הזכות להביא קרבן זה היא שחסרה להם". מתוך בעיה זו הוא מערער על הדיוק בניסוח תלונת הטמאים. לדעתי, הדגשת מועד עשיית הפסח יחד עם כל העם היא לוז טענתם של הטמאים. על כך שדרישתם של הטמאים מלמדת כי עשיית הפסח קובעת את זהותם של עושיו כחלק מעם ישראל, עמד ג' אלדד, 'למה ניגרע?! – בין פסח שני לבנות צלפחד', **מגדים** נד, תשע"ג, עמ' 77.

ישראל לבין ה'; ואילו הפסח מבטא את עיצומו של הקשר הזה¹⁵. לאור חשיבות זו אין הטמאים יכולים להרשות לעצמם שלא להיות שותפים בהקרבת הפסח "בְּמַעַדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". מעתה מובנת תלונת הטמאים. אם הפסח היה בעל משמעות דומה לקורבן אחר מקורבנות הציבור או היחיד, היו הטמאים יכולים לוותר על ההשתתפות בו; אך כאשר מדובר בקורבן בעל חשיבות כה רבה, "קרבן ה'", אין הם מוכנים לוותר על ההשתתפות בעשיית הקורבן והם באים וטוענים לפני משה: "לָמָּה נִגְרַע"¹⁶.

ניתן להוסיף ולומר כי אזכור הכינוי "קרבן ה'" בתלונת הטמאים בא להצדיק את תלונתם. על פניו, ניתן היה לדחות את דבריהם בטענת אונס – "אונס רחמנא פטריה"¹⁷. אך משה איננו דוחה את דבריהם אלא רואה אותם כצודקים. משום כך הוא מצפה לתגובה-ציווי מאת ה' ואומר לטמאים: "עֲמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה מִה יִצְנֶה ה' לָכֶם" (פסוק ח). אפשר שהצדקת התלונה מבוססת על תפיסת הפסח כ"קרבן ה'" – קורבן שבן ישראל איננו יכול שלא להיות שותף בעשייתו. אם כן – טוענים הטמאים ומקבל משה את טענתם – לא נותרה ברירה אלא לאפשר בדרך כלשהי את ההשתתפות בעשיית הפסח על אף הטומאה.

תגובת ה' לתלונת הטמאים: דחיית הבקשה ומתן הזדמנות שנייה

לאחר תשובת משה לאנשים הטמאים "עֲמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה מִה יִצְנֶה ה' לָכֶם" (פסוק ח), אכן מגיב ה' בדיבור חדש אל משה: "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה טָמֵא לִנְפֹשׁ אוֹ בְּדַרְךְךָ רְחֵקָה לָכֶם אוֹ לְדַרְתֵיכֶם וְעָשָׂה פֶסַח לָהּ. בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעֶרְבִים יַעֲשׂוּ אֹתוֹ" (פסוקים י-יא). במבט ראשון ניתן לחשוב כי הטמאים קיבלו את מבוקשם: ניתנה להם הזדמנות לעשות את הפסח על אף טומאתם. אך בחינה מדוקדקת יותר של תלונת הטמאים ושל תגובת ה' מעלה כי הטמאים לא קיבלו את מבוקשם אלא להיפך, בקשתם נדחתה!

15 הרב מ' ברויאר, **פרקי מועדות**, כרך ראשון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 105. מושקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' ק, מציג הסברים אחרים לטענת "למה נגרע": "אפשר שחששו מענש על שלא יקימו מצות קרבן פסח. אולי כבר היה ידוע שהענש למי שלא קיים מצוה זו הוא כרת, אבל עדיין לא למדו להבחין בין מזיד לשוגג ואונס בענין זה, עד שבא הכתוב (לקמן פסוק י וכן יג) והבהיר להם את הדינים. ואפשר עוד שפשוט לא רצו להיות במעמד נחות משאר בני ישראל". ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 138, פירש את התלונה "לָמָּה נִגְרַע" באופן הבא: "נהיה חסרים. [...] נרגיש כאנשים פחותי כבוד, כמנודים בגלל אשמה כל שהיא". הסברו הראשון של מושקוביץ דחוק, שהרי עונש הכרת עדיין לא נאמר, ואין סיבה להניח שהוא היה ידוע להם בשלב זה. הסברו השני כמו גם הסברו של ליכט אפשריים, אך ראו להלן את ההקבלה בין תלונת הטמאים לתגובת ה', שממנה עולה כי טענת "למה נגרע" משמעותה יציאה מכלל ישראל.

16 שמעון הקשר (מובא אצל: ח' כהן, **משה כמתווך בין אל לאדם**, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ה, עמ' 166-167) טוען כי קיים קשר בין קורבן הפסח ובין המפקד לצורך חלוקת הנחלות בארץ, ומסביר לפי זה כי הטמאים שהתלוננו על 'גריעתם' מעשיית הפסח, טענו כי אי השתתפותם בפסח תמנע מהם לקבל נחלה.

17 עבודה זרה נד ע"א.

הטמאים ביקשו לעשות את הפסח "בְּמַעְדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (פסוק ט). משמעות בקשה זו היא עשיית הפסח יחד עם שאר בני ישראל במועד הקבוע: ארבעה עשר לחודש הראשון.¹⁸ הבנה זו נתמכת בהשוואה בין הצו "בְּאֶרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה בֵּין הָעֶרְבִים תַּעֲשׂוּ אֹתוֹ בְּמַעְדוֹ" (פסוק ג) ובין בקשת הטמאים להשתתף בעשיית הפסח "בְּמַעְדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (פסוק ט). כלומר, הטמאים הדגישו כי הם מבקשים לעשות את הפסח במועד הקבוע שהוזכר בציווי.¹⁹ תגובה חיובית לבקשה זו משמעה אישור עשיית הפסח במועדו – בארבעה עשר לחודש הראשון – גם עבור הטמאים. אך אישור כזה לא ניתן. למעשה הציווי על עשיית פסח שני בארבעה עשר לחודש השני – לא "בְּמַעְדוֹ" ולא "בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" – אישר את מה שהניחו הטמאים כהנחה מוסכמת: אין אפשרות לעשות את הפסח בטומאה. כתחליף לפסח שבעשייתו לא היו הטמאים רשאים להשתתף ניתן הציווי על עשיית פסח שני.²⁰

עם זאת, אי אפשר להפריז בגודל החידוש שבתגובה זו, "חֲדוּשׁ שֵׁאִין כְּמוֹהוּ בְּכָל הַתּוֹרָה".²¹ מצוות הפסח היא המצווה היחידה בתורה שיש לה זמן קבוע ונקבע לה גם מועד חילופי.²²

- 18 על אפשרויות שונות לעשיית הפסח בארבעה עשר לחודש הראשון על אף טומאתם של העושים, ראו: **אוצר מפרשי התורה** (לעיל, הערה 3), עמ' 274-275. וראו גם: מושקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' צט.
- 19 לדברי מושקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' ק, אפשר שהטמאים רמזו בתלונתם על כך שהם אינם רוצים בפתרון של דחיית הפסח למועד אחר. לדעתי לא סביר שהטמאים או אדם אחר העלו על דעתם אפשרות של דחיית הפסח למועד אחר, שהרי מועד עשיית הפסח הוא דווקא במועד שבו נעשה במצרים. וראו להלן בסמוך.
- 20 ראו תיאור בקשתם הדחופה של הטמאים ותשובת הסירוב אצל: אלדד (לעיל, הערה 14), עמ' 81-82.
- 21 ארליך (לעיל, הערה 3), עמ' 254. S. Chavel, 'The Second Passover, Pilgrimage, and the Centralized Cult', *Harvard Theological Review*, 102,1 (2009), p. 2. מצייין כי מדובר בחידוש יחידאי לא רק בתנ"ך אלא גם בחוקי המזרח הקדום.
- 22 ראו: הרב ברויאר (לעיל, הערה 15), עמ' 105. אומנם המקרה של שאלה המופנית מן העם אל משה ומשה אינו יודע להשיב ופונה אל ה', וה' מוסיף פרט לחוק או משנה אותו – איננו מקרה יחידאי. מבנה זה מופיע ארבע פעמים בתורה: המקלל – ויקרא כ"ד, י-י; פסח שני; המקושש – במדבר ט"ו, לב-לו; ובנות צלפחד – שם כ"ז, א-יא. ראו: מילגרום ואבישור (לעיל, הערה 1), עמ' 168, שעמדו על המבנה הזה של ארבעה מקרים אלו. פילון האלכסנדרוני בספרו "על חיי משה", קיבץ את ארבעת הסיפורים הללו יחד. ראו: ס' דניאל-נטף (עורכת), **כתבי פילון: כתבים**, א', ירושלים תשמ"ו, עמ' 203-212. כך גם בתרגום המיוחס ליונתן לויקרא כ"ד, יב: "דין הוא חד מן ארבעתי דינין די עלו קדם משה נבייא ודן יתהון על פום מימרא לדעיל" [= "זה הוא אחד מן ארבעה דינים אשר עלו לפני משה הנביא ודן אותם על פי מאמרו של מעלה" (כתר יונתן שם)]. ל' זימרן, **זיממע בקולם: על שינוי דעת האל בעקבות בקשת האדם**, עבודת גמר לקראת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ט, עמ' 127, מוסיפה שקיים גם דמיון רעיוני בין ארבעה מקרים אלו, בכך שהם מדגישים את מקומה של יוזמת האדם בדין האלוהי. וראו עוד: הרב קופרמן (לעיל, הערה 10), עמ' רסא-רצח, שמוסיף למקרים אלו את מעשה זמרי (במדבר כ"ד, כה-כ"ה, ט); ואצל J. Weingreen, 'The Case of the Daughters of Zelophchad', *VT* 16 (1966), pp. 19-41. שראה בארבעה מקרים אלו דגם המלמד על חוקים נוספים. להשוואה והבדלה בין פרשת הפסח

משמעות הדבר היא שאף שבקשתם של הטמאים להקריב את הפסח "בְּמַעַדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (פסוק ז) לא נענתה בחיוב, טענתם "לָמָּה נִגְרַע לְבַלְתִּי הַקָּרִיב אֶת קָרְבָּן ה'" (שם) נתקבלה כצודקת. היות שלא ראוי שמי שהיה טמא ונמנע בשל כך מעשיית הפסח במועדו, ייגרע מהקרבת קורבן ה', ניתנה לטמא הזדמנות נוספת לעשות פסח.²³

לאור דברינו לעיל על חשיבות הפסח ותפיסתו כ"קרבן ה'" ניתן להבין הלכה חריגה זו. אדם שאיננו שותף לעשיית הפסח "קרבן ה'", נגרע מתוך בני ישראל.²⁴ אם כן, כאשר אדם זה נמנע מעשיית הפסח מחמת אונס טומאה, אך מתבקש לאפשר לו שלא לשאת בתוצאה קשה זו. מתן האפשרות לעשיית פסח בתאריך חילופי, ארבעה עשר לחודש השני, יש בה עשיית צדק עם מי שלא השתתף בעשיית הפסח מחמת אונס.

מאידך, אם נראה את הפסח כמעשה שתוכנו הוא בעיקר ציון וזיכרון של יציאת מצרים, קשה להבין כיצד ניתן לדחות את עשיית הפסח לתאריך אחר. הלוא זיכרון יציאת מצרים מתעורר דווקא על ידי עשיית הפסח באותו מועד שהפסח נעשה במצרים ואכילתו באותו ערב שהפסח נאכל במצרים, הוא ליל היציאה.²⁵ תלישת הפסח מן המועד הקבוע בארבעה עשר לחודש הראשון ועשייתו בארבעה עשר לחודש השני, מסמלת את ניתוקו של הפסח מן הזיכרון ההיסטורי של יציאת מצרים.²⁶

לעיל הערנו על התעלמות חוק הפסח שבספר במדבר מזיכרון יציאת מצרים. עתה מתברר כי לא רק שיציאת מצרים אינה נזכרת בפרשה, אלא אף הפסח יכול להיעשות במועד אחר, במנותק מן המועד ההיסטורי שבו התרחשו האירועים במצרים: עשיית הפסח, אכילתו והיציאה ממצרים.

"בדרך רחקה" – עשיית הפסח במקדש

בתגובת ה' לטענת הטמאים נוסף פרט שאיננו נובע מטענתם, מקרה נוסף של אדם המנוע בעל כורחו מעשיית הפסח: "או בדרך רחקה". כלומר, אדם שנמצא במועד עשיית הפסח במרחק

23 ובין מקרה בנות צלפחד, ראו: אלדד (לעיל, הערה 14), עמ' 75–83.
23 בביאור טעמו של חידוש זה, ראו: **ספר החינוך** מצווה שפ. להלן אבקש להציע הסבר שונה מזה של בעל ספר החינוך.

24 כפי שנאמר במפורש בהמשך הפרשה: "וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טְהוֹר וּבְדָרְךָ לֹא הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּי כִּי קָרְבָן ה' לֹא הִקְרִיב בְּמַעַדוֹ" (פסוק יג). וראו עוד להלן.

25 ראו: B.A. Levine, *Numbers 1–20 (AB)*, Doubleday 1993, p. 295. זימרן (לעיל, הערה 22), עמ' 127, מפנה את תשומת הלב לריבוי הביטויים הנקשרים לשדה הסמנטי של הזמן בפסוקים א–ה: "במועדו" (פסוקים ב, ג), חזרה על תאריך הפסח בפירוט הכולל שנה, חודש, יום ושעה ביום (פסוקים ג, ה).

26 מאידך, בפרטי החוק של פסח שני נאמר "עַל מִצּוֹת וּמִרְיָם יֵאָכְלֶהוּ" (פסוק יא). אם נסתמך על הפרשנות המקובלת למצוות מצה ומרור הנאכלים עם הפסח, כפי שהיא מתבארת במשנה פסחים פ"מ"ה: "מרורים על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים. מצה על שם שנגאלו", הרי שגם בפסח שני יש לאכול את הפסח בצורה שבאה להזכיר את השעבוד במצרים ואת הגאולה.

ממקום העשייה ומשום כך איננו יכול להשתתף בה, יכול גם הוא לעשות את הפסח בארבעה עשר לחודש השני.²⁷

מתוספת זו אנו למדים כי יש לעשות את הפסח במקום מסוים. זהו חוק מחודש שאיננו מוכר לנו מפרשת הפסח בשמות י"ב, שם ההוראה הייתה לעשות את הפסח בביתם: "וְלָקַחוּ מִן הַדָּם וְנָתְנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוֹזוֹת וְעַל הַמְּשָׁקוֹף עַל הַבְּתִימִים אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֹתוֹ בְּהֵם" (שם שם, ז). בציווי האמור שם על עשיית פסח דורות (שם שם, כד-כז) לא נזכר מקום עשיית הפסח, ובפשטות הכוונה היא שגם לדורות יש לעשות את הפסח בביתם; ובעיקר, כך נראה בפשטות מדברי הכתוב ביחס לפסח דורות: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה לְחֹק לָךְ וּלְבְנֶיךָ עַד עוֹלָם" (שם שם, כד).²⁸ החוק המורה על עשיית הפסח במקדש נודע רק בספר דברים, שם נאמר: "וְזָבַחְתָּ פֶסַח יְהוָה אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשִׁפְךָ שְׁמוֹ שָׁם" (דברים ט"ז, ב). לא זו בלבד אלא שנאמר שם אף איסור מפורש לעשות את הפסח מחוץ למקדש: "לֹא תֹכַל לְזַבַּח אֶת הַפֶּסַח בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (שם שם, ה).²⁹

השאלה העולה מהתוספת "או בדרך רחקה", היא האם הכוונה לדרך רחוקה מהמקדש המרכזי, כפי שנתפרש החוק בספרות חז"ל;³⁰ או שהכוונה לדרך רחוקה ממקום עשיית הפסח המוגבל מסיבה לא ידועה למקום ספציפי. לדעתי, סביר יותר לפרש "בדרך רחקה" מהמקדש,

27 לסקירת המחקר אודות יחסה של תוספת זו לחוק ולסיפור שלפניה, ראו: שבל (לעיל, הערה 1), עמ' 89-91.
28 הבנה זו בפירוש הכתוב נמצאת כבר בדברי אבן עזרא על אתר: "אלו היו המזוזות לפי הנראה לנו, יורה זה הכתוב כי לעולם צוה השם לקחת אגודת אזור. רק קדמונינו העתיקו כי 'ושמרתם את הדבר הזה' על מִצְוֹת 'ושחטו הפסח'. וראו רמב"ן שם שמתפלמס כנגד ביאור זה.

29 איסור זה תואם את גישת ספר דברים ביחס לשאלת ריכוז הפולחן. ראו: מ"ד קאסטו, ערך 'דברים', **אנציקלופדיה מקראית** ב, ירושלים תשל"ח, טור 609; מ' וינפלד (עורך), **דברים** (עולם התנ"ך), תל אביב 2002, עמ' 20, 111-112; א' רופא, **מבוא לספר דברים**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 1-9. הסתירה בין שמות ודברים ביחס למקום עשיית הפסח נידונה רבות במחקר. ראו: ש"א ליונשטם, **מסורת יציאת מצרים בהשתלשלותה**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 90; רופא (שם) עמ' 40-42. סקירה של פתרונות מעולמה של תורה לסתירה זו ודין בהם, ראו אצל: ח' כהן, 'מה בין הפסח בשמות לפסח שבדברים?', **אקדמות** כו, תשע"א, עמ' 41-56.

30 ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא סט, מהד' כהנא עמ' 165; משנה פסחים פ"ט מ"ב. וכך גם במחקר, ראו: לוי (לעיל, הערה 25), עמ' 293.

כדעת מדרש ההלכה.³¹ אלא שאם כן יש להשיב על השאלה בנוסח הבא: מדוע שונה החוק משמות לבמדבר?³² בהמשך אציע מענה גם לשאלה זו.

עונש הכרת לנמנע מהקרבת "קרבן ה"

בהמשכה של תגובת ה' לתלונת הטמאים, נאמר חידוש נוסף שקשור לתוכן הספציפי של קורבן הפסח כפי שהוא בא לידי ביטוי בפרשה זו: עונש כרת לנמנע מעשיית הפסח:³³

וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טְהוֹר וּבִדְרֹךְ לֹא הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וּנְכַרְתָּה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּי
כִּי קִרְבַּן ה' לֹא הִקְרִיב בְּמַעַדוֹ חֲטָאוֹ יֵשֵׂא הָאִישׁ הַהוּא.³⁴

מעניין גלות כי בפרשת הפסח הראשונה והנרחבת, בשמות י"ב, לא נאמר כל עונש למי שנמנע מעשיית הפסח.³⁵ אך אם נתבונן בטעמו של עונש הכרת האמור במדבר ט' נראה כי עונש זה

31 ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 139, כתב: "או בדרך רחקה" ממושבות ישראל, שיוכל לעשות את הפסח כאורה; ונראה לי שבדרך רחוקה מביתו של אדם הכתוב מדבר, כיוון שלא יוכל לעשות את הפסח אצל זרים". אך מניין לנו שאין אדם יכול לעשות את הפסח אצל זרים? במקום אחר מגלה ליכט (לעיל, הערה 9), טור 519, כי חוק זה נלמד מפרשה זו: "לכאורה נראה מזה שבעל החוק סבור שאפשר לעשות את הפסח רק במקדש מרכזי אחד... אולם כיון שהכתוב בס' במדבר מסתמך בכל פרטיו על חוקת הפסח שבס' שמות אין להסיק מסקנה זו; ויש לפרש כי הכוונה למי שהיה רחוק מביתו. מכאן שאין אדם יכול לעשות את הפסח בחבורתם של זרים". [וראו גם כהן (לעיל, הערה 29), עמ' 53; ליכט (לעיל, הערה 1), עמ' 133]. לפנינו אפוא מעין 'פרדוקס הביצה והתרנגולת': הפרשה מתפרשת באופן מחודש על פי חוק לא מוכר שהוא עצמו נלמד מהפירוש המחודש לפרשה זו.

32 ניתן להציע פתרון פשוט לשינוי זה: בפסח מצרים לא היה לבני ישראל מקדש מרכזי ולכן הפסח נעשה בביתם. גם הציווי על פסח דורות שנאמר בשמות י"ב לא התחשב בציווי העתידי על הקמת המשכן ונאמר לפי התנאים שהיו מוכרים ומובנים לישראל במצרים. לעומת זאת, פרשת הפסח בספר במדבר נאמרה לאחר הקמת המשכן ולפיכך היה מובן מאליה שהפסח יעשה במקום שבו נעשים שאר הזבחים והקורבנות: באוהל מועד. ראו דברים דומים אצל רד"צ הופמן, **ראיות מכריעות נגד ולהיזון**, תרגום: א' בארישנסקי, ירושלים תרפ"ח, עמ' ו, הקושר בין השינוי במקום עשיית הפסח להקמת אוהל מועד [דבריו יובאו להלן הערה 35]. לפי פתרון זה, התוספת "או בדרך רחקה" נובעת משינוי בתנאים המכתיב שינוי במקום ההקרבה. אך אין זה פתרון מושלם, שכן הפסח במדבר מושווה בצורה מפורשת לפסח המוכר לבני ישראל מן השנה שעברה, הוא הפסח שעליו נצטוו בספר שמות: "כָּכֹל חֻקְתִּיו וְכָל מִשְׁפְּטָיו תַעֲשׂוּ אֹתוֹ" (פסוק ג). לנוכח השוואה זו, ניתן לצפות שינוי כה משמעותי בהלכות הפסח ייאמר במפורש.

33 לסיכום הדעות במדרשי חז"ל ובפרשנות המסורתית ביחס לעונש הכרת, ראו: "כרת; מיתה בידי שמים", **אנציקלופדיה תלמודית** לב, ירושלים תשע"ד, טורים שעג-ת. לדעות במחקר אודות משמעותו של עונש הכרת, ראו: ש' ליונשטם, ערך 'כרת', **אנציקלופדיה מקראית** ד, ירושלים תשכ"ג, טורים 330-331.

34 פסוק יג.

35 עונש הכרת האמור שם הינו לאוכל חמץ ולא לנמנע מעשיית הפסח: "כִּי כָל אֶחָד חָמֵץ וּנְכַרְתָּה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד יוֹם הַשְּׁבִיעִי" (שמות י"ב, טו). רד"צ הופמן (לעיל, הערה 32), עמ' ו, תולה את חידוש עונש הכרת בפרשה זו, בשינוי שחל במקום עשיית הפסח. לדבריו, בספר שמות נצטוו ישראל

מתאים להיכתב כאן והוא קשור בקשר הדוק לטענת הטמאים ולפתרון שניתן להם. הטעם לעונש הכרת הוא "כִּי קָרְבַּן ה' לֹא הֶקְרִיב בְּמַעֲדוֹ". כלומר, לא ההימנעות מעשיית 'פסח' היא הסיבה לכריתת הנפש מעמיה, אלא ההימנעות מהקרבת "קרבן ה'". כפי שהטמאים ביארו בתלונתם, קיימת חשיבות מיוחדת לעשיית הפסח בעקבות הגדרתו כ"קרבן ה'"; מאותה סיבה, ניתנה הזדמנות שנייה למי שנאנס ולא יכול היה להשתתף בעשיית הפסח במועדו; ומאותה סיבה מתחייב האדם שלא עשה את הפסח – בעונש כרת.

למעשה, עונש הכרת שהתחדש בציווי על פסח שני, נרמז כבר בתלונת הטמאים, כפי שניתן לראות בהשוואה הבאה:

תלונת הטמאים	עונש הכרת
אֲנַחְנוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם לְמָה נִגְרַע לְבַלְתִּי הֶקְרִיב אֶת קָרְבַּן ה' בְּמַעֲדוֹ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל	וְהָאִישׁ אֲשֶׁר הוּא טְהוֹר וּבְדַרְךָ לֹא הָיָה וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּי כִּי קָרְבַּן ה' לֹא הֶקְרִיב בְּמַעֲדוֹ חֲטָאוֹ יִשָּׂא הָאִישׁ הַהוּא

כפי שהטמאים טענו כי העובדה שלא יקריבו את קורבן ה' במועדו, מפאת היותם "טמאים לנפש אדם", תגרום להם 'להיגרע'; כך עונש הכרת ל"איש אשר הוא טהור" אשר לא הקריב את קורבן ה' במועדו, יגרום לנפשו להיכרת מעם ישראל.

על פי הקבלה זו, ניתן להציע כי טענת הטמאים "למה נגרע" אין משמעותה רק גירעון כלשהו שיהיה לאותם אנשים שלא יקריבו את קורבן ה'. ייתכן שמשמעות טענתם היא שבאי־הקרבת קורבן ה' הם נכרתים בעל כורחם מעם ישראל.³⁶ הגירעון הוא איפה בלתי ניתן להכלה, וההזדמנות השנייה לעשיית הפסח בחודש השני יש בה משום עשיית צדק עם אנשים אלו שביקשו לעשות את הפסח אך נאנסו בטומאתם.

אם נמשיך בקו מחשבה זה, נוכל לראות את עונש הכרת כאישור אלוהי של דברי הטמאים: אכן, יש צדק בדבריהם כי הימנעות מהקרבת קורבן ה' גורעת וכורתת את הנפש מעם ישראל.³⁷ אם כן, ניתן לומר כי התגובה האלוהית לתלונת הטמאים מורכבת ויש לשרטטה בדרך הבאה:

לעשות את הפסח – לדורות – בבתיהם, אולם לאחר הקמת אוהל מועד נאסרה הקרבת קורבנות שלא בחצר אוהל מועד, וממילא הועתקה עשיית הפסח מהבתים אל חצר אוהל מועד. היות וכך, השתנה אופיו של הפסח מזבח בית־משפחתי לקורבן לאומי הנעשה במקדש המרכזי ולכן התחדש עונש הכרת לנמנע מעשיית הפסח.

36 על הקבלה זו ומשמעותה עמד גם שבל (לעיל, הערה 1), עמ' 128. בשונה מדברי מושקוביץ (לעיל, הערה 3), עמ' ק, אין כוונתי שהטמאים ידעו על עונש הכרת למי שנמנע מעשיית הפסח (ראו לעיל, הערה 15), אלא שהבינו את משמעות אי־ההשתתפות בעשיית הפסח כהיפרדות מעם ישראל.

37 וראו: כהן (לעיל, הערה 29), עמ' 53, שעמד על הקשר בין עונש הכרת ובין הביטוי לברית עם ה' באמצעות הפסח – "והנמנע ממנו הרי הוא נגרע מקהילת הברית".

תלונת הטמאים	התגובה האלוהית
תפיסת הפסח כ"קרבן ה'"	אישור באמצעות השימוש בכינוי "קרבן ה'"
ההימנעות מהקרבת "קרבן ה'" גורעת את האדם מעם ישראל	אישור באמצעות עונש הכרת
בקשה לעשיית הפסח "במועדו בתוך בני ישראל" למרות הטומאה	דחייה ומתן הזדמנות נוספת בחודש השני

ב. פסח במדבר – פסח בעל משמעות חדשה

מההערות המפורטות בפרק הקודם נראה כי פרשת הפסח בספר במדבר מובדלת מפרשת הפסח בספר שמות בכך שהיא דוחקת ממרכז הבמה את זיכרון יציאת מצרים ומבליטה את הפסח כ"קרבן ה'" ומעניקה אופי שונה ומחודש לקורבן הפסח. להלן אבקש לעמוד על ייחודו של פסח זה.

פסח מצרים כקורבן הגנה

בנוגע למשמעותו של פסח מצרים העלו חוקרים ופרשנים השערות שונות.³⁸ לדעתי, המשמעות הבולטת של הפסח שנעשה במצרים הייתה אקט אפוטרופאי של הצלה מפני הנגף באמצעות הדם שבפתח הבתים. משמעות זו נסמכת על ההסבר המקראי של השם 'פֶּסַח' כנגזר מן הפועל 'פֶּסַח': "זָבַח פֶּסַח הוּא לְה' אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל וְאֵת בְּתֵינּוּ הַצִּיל" (שמות י"ב, כז). על כך כותב ליכט: "לפי הסיפא של פסוק זה: ואת בתינו הציל, ועל סמך יש' לא, ה אפשר לראות בפועל משמעות של הגנה, וכך תרגמו השבעים בפסוק הנידון".³⁹ ועוד הוא כותב: "הסברו

38 לדיון מפורט במשמעות המושג "פסח" ביחס לפסח מצרים ופסח דורות, ראו: ליונטסם (לעיל, הערה 29), עמ' 84-88. וראו עוד להלן הערה 39.

39 ליכט (לעיל, הערה 9), טור 515. בהפניה לישעיהו ל"א, ה כוונתו לפסוק "כְּצַפְפָּרִים עָפוֹת כֵּן יִגֵּן ה' צְבָאוֹת עַל יְרוּשָׁלַם גְּנוֹן וְהַצִּיל פֶּסַח וְהַמְלִיט". כך היא גם משמעות הדברים במכילתא: "והקב"ה הגין על בתי בניו במצרים שלא ינגפו, שנאמר ופסח ה' על הפתח" (מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דזוהי בשלח פתיחתא, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 81). וראו עוד: ר' ויס, 'פסח = חמל, חוס', **לשוננו** כז/כח, ב, תשכ"ד, עמ' 127-130. בדומה לכך, אונקלוס לשמות י"ב, יג; כג; כז, תרגם בשורש חו"ס הקרוב במשמעותו להגנה. כך גם המיוחס ליונתן שם, יג; כז, ובפסוק כג תרגם 'ויגין'. התרגום הארץ-ישראלי בכ"י ניאופיטי תרגם בשלושת המקומות בצירוף השורשים פס"ח ו"ג"ן; ו"רס"ג תרגם בשורש חו"ס. כך גם רש"י בפירושו הראשון לשמות י"ב, יג: "ופסחתי - וחמלתי, ודומה לו 'פסוח והמליט' (ישעיהו שם, שם)", ובאן עזרא, הפירוש הקצר לשמות שם, כז. אומנם בהמשך מפנה ליכט לתרגום השבעים לשמות י"ב, יג המתרגם את המילה "וּפְסַחְתִּי" במשמעות של מעבר. כך גם דורש ר' יאשיה במכילתא: "ופסחתי עליכם. ר' יאשיה אומר אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתי שהב"ה מדלג על בתי בניו במצרים" (מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא בא פרשה ז, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 25); וכך גם רש"י בפירושו השני לשמות י"ב, יג: "ואני אומר: כל 'פסחה' - לשון דילוג וקפיצה".

של הפסח כטקס שעיקר טעמו הגנה על חבורת עורכיו הוא הקרוב ביותר, שהרי הוא מפורש בכתוב⁴⁰. הסבר זה אכן מפורש בפרשת הפסח בשמות י"ב שלוש פעמים: בפסוק יג: "וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֵת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אֲתֶם שָׂם וְרָאִיתִי אֶת הַדָּם וּפִסַּחְתִּי עֲלֵכֶם וְלֹא יְהִי בְכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית בְּהַכְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", בפסוק כג: "וְעָבַר ה' לְנֶגְף אֶת מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת הַדָּם עַל הַמִּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וּפִסַּח ה' עַל הַפֶּתַח וְלֹא יִתֵּן הַמִּשְׁחִית לְבֹא אֶל בְּתִיכֶם לְנֶגֶף" ובפסוק כז: "זָבַח פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פִּסַּח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינָו הֲצִיל". לכך הסכים גם אהרון שמש שכתב: "קרבן הפסח שנצטוו בני ישראל לעשות בליל יציאתם ממצרים נקשר על ידי הכתובים בקשר הדוק עם ההצלה מן המשחית העובר לנגוף את מצרים בלילה ההוא"⁴¹. משמעות זו עולה גם מדברי רבי יוסי הגלילי במכילתא: "ראויין היו שונאיהם של ישראל כלייה במצרים עד שגמר האחרון שבהם את פסחו שנא' ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח"⁴².

ציווי הפסח לדורות בשמות י"ב, כה-כז נועד לשמר את זיכרון ההצלה מפני הנגף במצרים⁴³. ואולם "בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים", בהיותם "במדבר סיני", חל שינוי במגמת הפסח לדורות: מפסח שמשמעותו היא זיכרון ההצלה מפני הנגף במצרים, הוא הפך לפסח המביא לידי ביטוי באופן בולט את הברית בין עם ישראל לה'⁴⁴.

40 ליכט (לעיל, הערה 9), טור 518.

41 א' שמש, 'פסח זה על שום מה?', *AJS Review* 21,2 (1996), עמ' א. י' קויפמן, **מכבשונה של היצירה המקראית**, תל אביב תשכ"ו, עמ' 73, שיער כי מקורו של הפסח בחשש מפני סכנה האורבת בליל מילוי הירח בחודש האביב לבכורות האדם והבהמה, ובעקבות כך "בלילה זה היו זובחים זבח, היו נותנים מדמו על המשקוף והמזוזות לשמירה, היו נסגרים בבית מאימת הנגף". השינוי שחוללה האמונה הישראלית, לדבריו, התבטא בכך שהיא "בטלה את דמוי הסכנה הדימונית. סכנת הנגף היתה חד-פעמית: בליל יציאת מצרים היה נגף בבכורות מצרים. הנוגף היה האל עצמו. מאז הטקס אינו אלא זכר היסטורי לגאולת ישראל מן השעבוד".

42 מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא בא פרשה יב, מהד' הורוויץ-רביץ עמ' 42.

43 שמש (לעיל, הערה 41), עמ' ב, הצביע על כך שבספר היובלים מיוחסת משמעות אפוטרופאית גם לפסח דורות, על פי האמור שם מ"ט, 15: "ואתה צו את בני ישראל ויעשו את הפסח בדורותם בכול שנה, פעם בשנה, ביום מועדו ויבוא זכרון מלפני אלוהים לרצון. ולא יבוא עליהם משחית לכלות ולהכות בשנה ההיא בעת אשר יעשו את הפסח במועדו, על פי כול מצותו" [הציטוט מספר היובלים על פי תרגום כ' ורמן, ספר היובלים, ירושלים תשע"ה, עמ' 544-545]. וראו עוד אצל שמש (שם) עמ' ד-ז, שמצביע על רמזים למשמעות זו גם בספרות חז"ל.

44 ראו אצל י' גרוסמן, 'המן וקרבן פסח', **עלון שבות** 153, עמ' 131-134, שביקש לקשור בין הפסח כקרבן-הגנה במצרים ובין הפסח כקרבן-ברית לדורות, על פי הגדרת הבית הישראלי במצרים כמזבח, וממילא כטריטוריה אלוהית ומקום שיש בו השראת שכינה.

פסח במדבר – מקורבן הגנה ל"קורבן ה"

כאמור לעיל, בפרשת הפסח בספר במדבר בולט הכינוי "קרבן ה". משמעותו של ביטוי זה אינה שמדובר בקורבן המוקרב לה', שהרי כל הקורבנות שווים בכך. אפשר שביטוי ייחודי זה מרמז על קורבן המבטא את הברית שבין עם ישראל לאלוהיו. משמעות זו נתמכת בעובדה שפרשת הפסח בספר במדבר מתעלמת מזיכרון יציאת מצרים והאירועים שקדמו לה. דחיקת זיכרון יציאת מצרים מסבירה גם את האפשרות לעשות פסח שני שלא "במועדו", כלומר, לא בתאריך שבו התרחשה יציאת מצרים. בנוסף, נוכל להבין את הצורך החיוני של הטמאים להשתתף בעשיית הפסח כדי להיכלל בברית של העם ואלוהיו וכן את עונש הכרת למי שביטל את עשיית הפסח במזיד והוציא עצמו מכלל הברית. "וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּיהָ כִּי קָרַב ה' לֹא הִקְרִיב בְּמַעֲדוֹ": מי שלא השתתף בקורבן הברית נפשו נכרתת מן העם.

ביחס לעונש הכרת מן הראוי לציין כי מצוות עשיית הפסח היא אחת משתי מצוות עשה שביטולן גורר עונש כרת. המצווה השנייה היא ברית המילה. שאר עונשי הכרת שבתורה באים בעקבות עבירה על איסורי לא תעשה.⁴⁵ אך סביר להניח שדבר זה מצביע על ייחודה של מצוות הפסח והשוואתה למצוות ברית מילה שהיא, כשמה, מצווה המציינת את הברית שבין זרע אברהם לאלוהי אברהם: "זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תַּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זֶרְעֵךָ אֲחֵרֶיךָ הַמּוֹלֵד לָכֶם כָּל זָכָר" (בראשית י"ז, י).

בכך גם נוכל ליישב את החידוש של עשיית הפסח במקדש, בניגוד לציווי בספר שמות. כאמור לעיל, תיאור הבעיה של הימצאות האדם בדרך רחוקה ממקום עשיית הפסח, מלמד על החובה לעשות את הפסח במקום ספציפי. ייתכן שהמשמעות המחודשת של קורבן-ברית היא זו שחייבה את השינוי במקום עשיית הפסח. זבח הנעשה בבית הוא זבח אישי-משפחתי שמיועד להגנה על בני הבית, אך קורבן-ברית איננו יכול להיעשות בביתו של כל אדם, שכן הברית איננה בין האינדיבידואל הישראלי לאלוהים אלא בין העם לאלוהים. אם כן, המשמעות של הפסח כקורבן-ברית חייבה את השינוי במקום עשיית הפסח מן הבתים אל המקדש המרכזי: אוהל מועד. שינוי זה הוא בבחינת "המובן מאליו" ותוצאה הכרחית של השינוי במשמעות הפסח.

אם נלך בעקבות ראב"ע ורמב"ן הטוענים כי הציווי המקורי בשמות י"ב עוסק בעשיית הפסח לאחר הכניסה לארץ כנען בלבד, והציווי במדבר ט' מחדש את עשיית הפסח במדבר – נוכל לשער את סיבת השינוי בציווי על הפסח ומדוע נוצר הצורך בביטוי הברית בין עם ישראל לאלוהיו, זאת בעקבות חטא העגל.

בעל **אור החיים** עמד על כך⁴⁶ שבעקבות חטא העגל ייתכן שישראל נחשבו 'בני נכר' האסורים בעשיית הפסח, כאמור בשמות י"ב, מג. גם אם לא נרחיק לכת לומר שבני ישראל היו

45 ראו: משנה כריתות פ"א מ"א.

46 בפירושו לפסוק א.

אסורים בעשיית הפסח, יש מקום לומר שבעקבות הבגידה של חטא העגל נדרש העם לביטוי מחודש של הברית בינו לאלוהיו. לשם כך שונתה התוכנית המקורית לעשות את הפסח רק לאחר הכניסה אל הארץ, והתחדש הציווי לעשות את הפסח במדבר, כדי לבטא מחדש, או אולי אף לחדש באמצעות הפסח את הברית בין העם לאלוהיו.⁴⁷

אין בכך כדי לקבוע שהמשמעות המקורית של מצוות עשיית הפסח לדורות, כאמור בשמות י"ב, כה-כז, בטלה לחלוטין. גם אם הפסח שהוקרב מדי שנה בשנה נעשה כזיכרון ליציאת מצרים, הרי שמעתי והלאה, התיעודים המקראיים לעשיית הפסח באים בהקשרים של חידוש הברית.⁴⁸ ניתן לומר כי התיעוד המקראי של עשיות הפסח – מן המדבר, דרך הגלגל בראשית תקופת ההתנחלות, ימי חזקיהו ויאשיהו ועד תקופת שיבת ציון – מתמקד בפסחים בעלי משמעות של חידוש הברית. כך נוכל למתוח קו מקשר בין תיאורי עשיית הפסח המופיעים במקרא: פסח במדבר (במדבר ט', א-יד), פסח גלגל (יהושע ה', י), פסח חזקיהו (דה"ב ל', א-כז), פסח יאשיהו (מל"ב כ"ג, כא-כג; דה"ב ל"ה, א-יט) ופסח שבי הגולה (עזרא ו', יט-כא); ולהבדיל בינם ובין ציווי עשיית הפסח לדורות בשמות י"ב, כה-כז.⁴⁹

47 י' נבו, 'חג הפסח במקורות המקרא', **שמעתין** 147-148, תשס"ב, עמ' 54, קושר את פסח במדבר אל הכניסה לארץ. לדבריו, היות שבשלב זה של המסע עמד עם ישראל לקראת הכניסה לארץ (תוכנית שהשתבשה בעקבות חטא המרגלים), לכן נעשתה חגיגת הפסח במדבר. י' פריאל, 'פסח השנה השנייה במדבר', **קול ברמה** לב, תש"ף, עמ' 294-295, תולה את הסיבה לעשיית הפסח במדבר בעיכוב שהתעכבו בני ישראל במסעם, בניגוד לתוכנית הראשונית. לדעתי, הקשרים אלו אינם ממצים את הייחודיות של פרשת הפסח במדבר הרומזת למשמעות מחודשת של קרבן-ברית.

48 חשוב לציין כי מלבד **התיעודים** לעשיית הפסח המופיעים במקרא, מופיע גם **ציווי** נוסף על עשיית הפסח בספר דברים ט"ז, א-ז. ציווי זה מזוהה באופן בולט עם הציווי על הפסח בספר שמות ולא עם הציווי שבספר במדבר. הנושא המרכזי של הציווי בספר דברים הוא עשיית הפסח ב"מקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכן שמו" ולא "באחד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ" (שם שם, ה-ו), אך מנוסח הציווי עולה בצורה ברורה כי מדובר בפסח שעיקר עניינו הוא זיכרון יציאת מצרים. כך, בפסוק א נאמר "שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעִשִׂיתָ פֶסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לְיָלֵךְ" ובפסוק ג נאמר "לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ" (ע"פ רש"י שם שפירש: "למען תזכר – על ידי אכילת הפסח והמצה – את יום צאתך"). מכל מקום, ברצוני להראות כי לפחות **התיעודים** המקראיים של עשיית הפסח באים בהקשר של חידוש הברית כהמשך לחידוש של פרשת הפסח בספר במדבר ולא מתוארים כפסחים שענינם הוא זיכרון יציאת מצרים.

49 מי שעמד על הקשר בין תיאורי עשיית הפסחים המופיעים במקרא הוא בעל **משך חכמה** בפירושו לפסוק ז. לדבריו כל הפסחים במקרא – כולל פסח מצרים – עניינם אחד: הבדלה מעבודה זרה לעבודת ה'. את פסח מצרים הוא מבאר כך על פי דברי מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא בא פרשה יא, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 36: "משכו וקחו לכם צאן – ... רבי יוסי הגלילי אומר משכו ידיכם מע"ז והדבקו במצוה"; את פסח במדבר הוא מפרש כזוה שנועד לטהר את עם ישראל מחטא העגל; פסח גלגל נעשה כתגובה לחטא בעל פעור (במדבר כ"ה, ג); פסח חזקיהו ופסח יאשיהו נעשו כחלק ממהלך כולל של השמדת עבודה זרה וטיהור המקדש. לפסח שבי הגולה המתואר בספר עזרא הוא איננו מתייחס. ראו בדבריו כיצד הוא מבאר

תיעודי עשיית הפסחים במקרא על פי משמעות קורבן הברית

פסח גלגל

ביהושע ה', י מתוארת עשיית הפסח מיד לאחר חציית הירדן, הכניסה לארץ ומילת הערלים מבני ישראל: "וַיַּחֲנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגִלְגָל וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַפֶּסַח בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעָרְבַת בְּעָרְבוֹת יַרְיָחוֹ". על משמעותה של עשיית הפסח ברגע מכונן זה עמד אליהו עסיס: "על ידי הזכרת הפסח שעשה יהושע בהקשר של ברית המילה עם הכניסה לארץ המחבר מדגיש שישראל מחדשים את הברית עם ה' אחרי שהיא הופרה בחטא המרגלים. שנות הנדודים במדבר, שיסודן בחטא, מסתיימות בכריתת ברית מחודשת בין ה' לישראל, והעם כאילו נולד מחדש"⁵⁰. גם אם לא נקשור בין פסח גלגל לחטא המרגלים כדבריו של עסיס, ניתן לומר כי הכניסה לארץ דורשת כריתת ברית מחודשת. השינוי הדרמטי במצב העם מנוודות להתנחלות, זוקק עמידה מחודשת בברית עם אלוהים. דברים דומים לכך כתב ליכט: "הכתוב מבקש להשמיענו כי מיד עם תחילתם של חיי הקבע הרגילים בארץ-נחלתם עשו בני ישראל את הפסח ואז גם נפסק המן. הפסח הראשון בארץ שימש אפוא סמל לסיום תקופת הנדודים. תקופה זו התחילה בפסח ונסתיימה בפסח"⁵¹.

פסח חזקיהו ופסח יאשיהו

בדה"ב ל', א-כז מתוארת בהרחבה עשיית הפסח במקדש בירושלים על ידי חזקיהו יחד עם אנשי יהודה ואנשים מהשבטים אשר, מנשה וזבולון. במל"ב כ"ג, כא-כג ובדה"ב ל"ה, א-יט מתוארת בהרחבה עשיית הפסח במקדש בירושלים על ידי יאשיהו ו"כל העם" (מל"ב שם, כא). החוט המקשר בין פסח חזקיהו לפסח יאשיהו ברור: בשני פסחים אלו מדובר בחלק מטקס כריתת ברית בין עם ישראל לה', שקדמה לה סדרת פעולות של השמדת עבודה זרה וטיהור המקדש, כפי שעולה מההשוואה הבאה:

את הקשר המהותי בין קורבן הפסח להבדלה מעבודה זרה. בדברים שלהלן אבקש להבחין בין פסח מצרים לשאר תיאורי עשיית הפסחים שבמקרא ואתייחס גם לפסח שבי הגולה.

50 א' עסיס, **ממשה ליהושע ומנס לטבע**, ירושלים תשס"ה, עמ' 114.

51 ליכט (לעיל, הערה 9), טור 519.

חזקיהו	יאשיהו
<p>וּכְכֹלֹת כָּל זֹאת יֵצְאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָאִים לְעָרֵי יְהוּדָה וּיִשְׁבְּרוּ הַמַּצְבּוֹת וַיִּגְדְּעוּ הָאֲשֵׁרִים וַיִּנְתְּצוּ אֶת הַבָּמֹת וְאֶת הַמִּזְבְּחוֹת מִכָּל יְהוּדָה וּבְנִימָן וּבְאֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה עַד לְכֹלָה וַיֵּשׁוּבוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ לְאַחֲזָתוֹ לְעָרֵיהֶם (דה"ב ל"א, א)</p>	<p>וּבְשִׁמוֹנָה שָׁנִים לְמָלְכוֹ וְהוּא עוֹדְנוּ נַעַר הַחֵל לְדְרוֹשׁ לְאֱלֹהֵי דָוִד אָבִיו וּבְשָׁתַיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה הֵחֵל לְטַהֵר אֶת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם מִן הַבָּמֹת וְהָאֲשֵׁרִים וְהַפְּסָלִים וְהַמַּסְכּוֹת. וַיִּנְתְּצוּ לְפָנָיו אֶת מִזְבְּחוֹת הַבַּעַלִּים וְהַחֲמָנִים אֲשֶׁר לְמַעַלְהָ מֵעֲלֵיהֶם גִּדְּעוּ וְהָאֲשֵׁרִים וְהַפְּסָלִים וְהַמַּסְכּוֹת שִׁבְרוּ וְהִדְקוּ וַיִּזְרַק עַל פְּנֵי הַקְּבָרִים הַזְּבָחִים לָהֶם (דה"ב ל"ד, ג-ד).</p>
<p>וַיָּבֵאוּ הַכֹּהֲנִים לְפָנֶימָה בֵּית ה' לְטַהֵר וַיִּזְצִיאוּ אֶת כָּל הַטְּמֵאָה אֲשֶׁר מָצְאוּ בְּהִיכַל ה' לַחֲצַר בֵּית ה' וַיִּקְבְּלוּ הַלְוִיִּם לְהוֹצִיא לְנַחַל קְדֻרוֹן חוּצָה (דה"ב כ"ט, טז)</p>	<p>וַיִּצְוּ הַמֶּלֶךְ אֶת חַלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאֶת פְּהֲנִי הַמְּשֻׁנָה וְאֶת שְׁמָרִי הַסֹּף לְהוֹצִיא מֵהֵיכַל ה' אֶת כָּל הַכֵּלִים הַעֲשׂוּיִם לְבַעַל וְלְאֲשֵׁרָה וּלְכָל צִבָּא הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׂרַפְם מִחוּץ לְירוּשָׁלַם בְּשַׂדְּמוֹת קְדֻרוֹן וַנִּשְׂא אֶת עַפְרָם בֵּית אֵל (מל"ב כ"ג, ד)</p>
<p>עָתָה עִם לְבָבִי לְכֹרוֹת בְּרִית לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְיָשׁוּב מִמֶּנּוּ חֲרוֹן אַפּוֹ (דה"ב כ"ט, י)</p>	<p>וַיַּעֲמֵד הַמֶּלֶךְ עַל עֲמֻדוֹ וַיְכַרֵּת אֶת הַבְּרִית לְפָנָיו ה' לְלַכֵּת אַחֲרָיו ה' וְלִשְׁמֹר אֶת מִצְוֹתָיו וְעֲדוֹתָיו וַחֲקִיו בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ לַעֲשׂוֹת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַכְּתוּבִים עַל־הַסֵּפֶר הַזֶּה (דה"ב ל"ד, לא)</p>

פסח חזקיהו ופסח יאשיהו מבטאים שניהם כריתת ברית מחודשת בין עם ישראל ואלוהיו.⁵² לא מפתיע לגלות כי בשני פסחים אלו לא הוזכרה יציאת מצרים.⁵³ הפסח משמעותו, לפי ספר שמות, היא "זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל" (שמות י"ב, כז) נושא כאן משמעות שונה. הוא איננו מוקרב כזבח זיכרון לאירועי העבר, אלא כקורבן המציין ברית מחודשת בין עם ישראל ואלוהיו.

על כך יש להוסיף את דחיית הפסח על ידי חזקיהו מהמועד הקבוע בחודש הראשון אל החודש השני: "ויזעץ המלך ושקיו וכל הקהל בירושלם לעשות הפסח בחדש השני. כי לא יכלו לעשותו בעת ההיא כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלם" (דה"ב ל', ב-ג). שתי הסיבות לדחיית הפסח מקבילות בתוכנן לשני המקרים שבהם יש לעשות פסח שני ע"פ במדבר ט':

52 להשוואה והבחנה בין פסח חזקיהו לפסח יאשיהו, ראו: א' שוורץ, 'פסח חזקיהו ופסח יאשיהו: על שמרנות וחדשנות', **עלון שבות** 173, תש"ע, עמ' 142-155.

53 כותב על כך הרב ברויאר (לעיל, הערה 15), עמ' 106: "גם פסחים אלה אינם קשורים במישורן ליציאת מצרים; אלא הם באו רק לבטא את חידוש הברית בין ה' לבין ישראל. כי הפסח הוא קרבן ה', וכל המנוי עליו מנוי עם בני בריתו של ה'". אומנם ראו שם שלדעתו, גם פסח מצרים היה "קרבן ה'".

במדבר ט'	דה"ב ל'
כִּי יְהִי טָמֵא לְנֶפֶשׁ אוּ בְדֶרֶךְ רְחֻקָה	כִּי הִכְהִנִים לֹא הִתְקַדְּשׁוּ לְמִדֵּי וְהָעָם לֹא נִאֲסְפוּ לִירוּשָׁלַם

בספרות חז"ל אנו מוצאים ביקורת על חזקיהו שדחה את עשיית הפסח לחודש השני: "ששה דברים עשה חזקיהו המלך על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו... עיבר ניסן בניסן ולא הודו לו".⁵⁴ אך למרות שהביקורת על חזקיהו מוסכמת, דעה זו שחזקיהו "עיבר ניסן בניסן" שנויה במחלוקת תנאים:

אין מעברין את השנה מפני הטומאה. מעשה בחזקיהו המלך שעיבר את השנה מפני הטומאה, שנ' 'כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה מישכר וזבולן לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל חזקיהו עליהם לאמר י"י הטוב יכפר בעד'. ר' יהודה אומ': מעברין את השנה מפני הטומאה. ר' שמעון אומ': אם לעבר אותה מפני הטומאה כבר מעוברת היא, אלא עיבר ניסן ואין מעברין אלא אדר. ר' שמעון בן יהודה או' משום ר' שמעון: אף מפני שהיעשו את הציבור לעשות פסח שיני.⁵⁵

על פי ביאור הבבלי,⁵⁶ דעת רבי יהודה ורבי שמעון היא שחזקיהו עיבר את השנה, כלומר הוסיף חודש אחר החודש השנים עשר ודחה את החודש הראשון שבו עושים את הפסח. אולם לדעת רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון חזקיהו לא עיבר את השנה אלא עשה את הפסח בחודש השני על פי החוק שבפרשת הפסח בספר במדבר. כדעה זו עולה מפשוטו של מקרא, שכן הכתוב מדגיש מספר פעמים כי פסח חזקיהו נעשה **בחודש השני**: "וַיִּזְעַץ הַמֶּלֶךְ וְשָׂרָיו וְכָל הַקָּהָל בִּירוּשָׁלַם לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי" (ב), "וַיִּאֲסְפוּ יְרוּשָׁלַם עִם רֵב לַעֲשׂוֹת אֶת חַג הַמִּצּוֹת בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי" (ג), "וַיִּשְׁחֲטוּ הַפֶּסַח בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי (טו). מדובר איפה ביישום נרחב של חוק הפסח השני, ומכל מקום פסח חזקיהו לא נעשה בתאריך שבו התרחשה יציאת מצרים. משמעותו של פסח זה היא חידוש הברית בין עם ישראל לאלוהים ולכן הפסח יכול היה להיעשות שלא במועדו – מועד יציאת מצרים.

פסח שבי הגולה

בעזרא ו', יט–כא מתוארת עשיית הפסח על ידי בני הגולה העולים לארץ: "וַיִּזְעָשׂוּ בְנֵי הַגּוֹלָה אֶת הַפֶּסַח בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן. כִּי הִטְהֵרוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם כְּאֶחָד כָּלֶם טְהוֹרִים וַיִּשְׁחֲטוּ הַפֶּסַח לְכָל־בְּנֵי הַגּוֹלָה וְלֹאֲחִיהֶם הַכֹּהֲנִים וְלֶהֱם. וַיֹּאכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הַשְּׂבִיִּים מֵהַגּוֹלָה וְכָל הַנִּבְדָּל מִטְּמֵאת גּוֹי הָאָרֶץ אֲלֵהֶם לְדָרֵשׁ לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל".

54 משנה פסחים פ"ד מ"ט; וראו בפירוש המשנה לרמב"ם שם: "הלכה זו היא תוספתא".

55 תוספתא סנהדרין פ"ב ה"י-ה"א, מהד' צוקרמאנדל עמ' 417.

56 סנהדרין יב ע"א-ע"ב.

מבחינת הסיטואציה ההיסטורית שבה נעשה פסח זה, קיים דמיון בינו ובין הפסח שנעשה על ידי יהושע בגלגל: שני פסחים אלו נעשו לאחר הכניסה לארץ ישראל – אצל יהושע, כניסה מהמדבר לארץ ישראל; ואצל בני הגולה, שיבה מהגולה אל הארץ – מתוך תקווה להקמת ישות מדינית בארץ. תיאור עשיית הפסח על ידי שבי הגולה נועד להראות כי "היהודים חזרו לארצם, המקדש עומד על תלו והפולחן התחדש בו בחג הפסח שעניינו חרות לאומית-דתית... הפסח הראשון אחרי סיום מלאכת בניית המקדש לא היה רק החג הראשון אחרי חנוכת הבית, הוא שימש סמל לסיום תקופת החורבן, הגלות והשעבוד וראשיתה של צמיחה מדינית-דתית מתחדשת".⁵⁷

סיכום

במאמר זה ביקשתי להראות את החידוש בפרשת הפסח שבספר במדבר. הגדרתי את החידוש כמעבר ממשמעות של קורבן-הגנה למשמעות של קורבן-ברית. על פי המשמעות המחודשת של קורבן-ברית שניתנה לפסח בספר במדבר, ניתן לבאר כמה נושאים בפרשה זו שהועלו לעיל.

א. הצורך בציווי. בשמות י"ב נאמר במפורש כי את הפסח יש לעשות רק לאחר הכניסה אל הארץ. יש מקום לומר כי לאחר חטא העגל נוצר צורך בחידוש הברית בין עם ישראל ואלוהיו ולפיכך נאמר ציווי מחודש לעשות את הפסח במדבר, כאשר הפסח נושא מעתה משמעות של קורבן-ברית. כפי שהראיתי לעיל, מעתה והלאה כל הפסחים המתועדים במקרא נושאים משמעות זו.

ב. התעלמות מזיכרון יציאת מצרים. בניגוד לאמור בשמות י"ב ביחס לפסח דורות, פסח זה, כמו גם תיעודי עשיית הפסחים מעתה והלאה במקרא,⁵⁸ מתעלם מזיכרון יציאת מצרים. אם אכן נטען הפסח במדבר במשמעות מחודשת של קורבן-ברית, ניתן להסביר כי המשמעות הקודמת של זיכרון יציאת מצרים נדחקה ממרכז הבמה ואת מקומה תפס נושא הברית.

ג. הכינוי המחודש "קרבן ה". הכינוי "קרבן ה" בפי הטמאים, ולאחר מכן בתגובת ה' לטענתם, מלמד על ייחודיותו של הפסח. כינוי זה שנתחדש בפרשת הפסח בספר במדבר, מלמד על המשמעות המחודשת של הפסח כקורבן-ברית בין עם ישראל ואלוהיו.

ד. פסח שני. האפשרות הניתנת למי שנאנס ולא יכול היה להשתתף בעשיית הפסח במועדו, לעשות את הפסח במועד אחר, מובנת על פי המשמעות של הפסח כקורבן-ברית. אם הפסח היה רק "זכר ליציאת מצרים", היה האונס מתקבל כסיבה טובה לפטור את האנוס מן הפסח, וגם לא היה אפשרי לעשות "זכר ליציאת מצרים" במועד שאיננו מועד יציאת מצרים. אך כאשר מדובר בקורבן-ברית, האונס אינו פותר את הבעיה האקוטית של אדם שבעל-כורחו

57 י' פליישמן, 'הפסח הראשון בבית-המקדש השני', **בית מקרא** מב, ג, תשנ"ז, עמ' 237-238.

58 מלבד הציווי על הפסח בדברים ט"ז. ראו לעיל הערה 48.

לא השתתף בטקס חידוש הברית בין העם לאלוהים, ונוצר צורך לאפשר לאדם "להשתלב" בברית במועד מאוחר יותר. כמו כן, הסטת משמעות הפסח כ"זכר ליציאת מצרים" מן המרכז אל השוליים מאפשרת את עשיית הפסח במועד חילופי שאיננו מועד יציאת מצרים.

ה. מקום עשיית הפסח. שינוי משמעות הפסח מקורבן הגנה לקורבן המבטא את הברית בין העם לאלוהיו, מחייב גם שינוי במקום עשיית הפסח, מביתו הפרטי של האדם אל המקדש הלאומי.

ו. עונש הכרת. לאור משמעותו של הפסח כקורבן־ברית, מובן חידושו של עונש הכרת שלא נאמר בספר שמות. אדם שאיננו משתתף בזבח לזכר יציאת מצרים נפשו אינה נכרתת מעמיה, אך אדם שהזיד ולא השתתף בחידוש הברית, נפשו נכרתת מעמיה "כִּי קָרְבַּן ה' [=קורבן־ברית] לֹא הִקְרִיב בְּמַעְדּוֹ, חָטָא וְיָצָא הָאִשׁ הַהוּא".

מתוך הבנה זו שפרשת הפסח בספר במדבר טוענת משמעות חדשה לקורבן הפסח, אני מבקש לטעון כי קשה לראות את חוק הפסח הראשון כ'הקדמה' בלבד לחוק הפסח השני. חוק הפסח הראשון בספר במדבר מלמד על משמעות מחודשת שראויה הייתה להיכתב גם לולי חידוש החוק של הפסח השני.